

Gerard Koolschijn

Dankwoord bij de aanvaarding van de Martinus
Nijhoffprijs 1991

Gerard Koolschijn (1945) ontving de Martinus Nijhoffprijs in 1991 en de Oikos publieksprijs in 2008. Hij vertaalde uit het Grieks en Latijn, o.a. Aischylos, Euripides, Herodotos, Plato, Sofokles, Vergilius en Xenophon. In 2012 verscheen zijn lijvige roman Geen sterveling weet bij Athenaeum-Polak & Van Genneep. Dit VertaalVerhaal is het door de auteur zelf licht aangepaste dankwoord.

Dankwoord bij de aanvaarding van de Martinus Nijhoffprijs 1991

Uit het boek werd mij vanaf de kansel en aan tafel al voorgelezen toen ik nauwelijks één jaar oud was. Een paar jaar later las en herlas ik het verzameld werk van Hans G. Kresse, Karl May en Roggeveen. Maar hoeveel indruk *Mijn zoon Absalom, mijn zoon, mijn zoon Absalom* ook op mij maakte, hoezeer de regels *Ik had sedert den vroegen morgen een goed eind weegs afgelegd, en begon mij enigszins moe te voelen. De prairie strekte zich in breede golvingen voor mij uit* ook geschreven leken over mijzelf, mijn kleine lijf raakte pas echt in vervoering wanneer op de lagere school de gymzaal in helften werd verdeeld, de klas in twee partijen, en met één leren bal de strijd begon. Wie getroffen werd droop af, naar een schemerbestaan tussen de toestellen. Alleen over te blijven, één tegen drie, als een held, van beide kanten bedreigd, en ze allemaal te snel af te zijn: kon ik het leer nog maar voelen zoals het bij een vangbal in je armen schoot.

Zo is het altijd gebleven. Boeken zijn voor mij nooit op de eerste plaats gekomen. Zelfs Dr. Elferink kon daaraan niets veranderen. Lopend kwam hij uit Scheveningen naar het gymnasium in Den Haag, zonder schooltas, een stapel boeken onder zijn arm als tastbaar bewijs dat ze voor hém echt iets betekenden. En in de suite van zijn herenhuis wist hij mij, tussen wanden met boeken, van vloer tot plafond alleen onderbroken door borstbeelden van Homerus en Euripides, te bewegen als veertienjarige zware Balmoralsigaren te roken en samen met Tjit Reinsma op onze zolderkamers de *Anabasis* van Xenofon in zijn geheel te vertalen, nadat we net uit de eerste regels met veel moeite hadden afgeleid dat Darius en Parysatis twee zonen hadden, van wie de oudste Artaxerxes en de jongste Cyrus heette. Toch stond al voor mij vast dat ik nooit zou worden als hij. En nog steeds schenkt het mij diepe bevrediging een boek te veroordelen tot eigendom van een ander.

Weinig heeft mij op school zozeer bevreed als dat mijn klasgenoot Ane vanuit de vijfde staatsexamen deed om sneller verder te kunnen. Intreden in het leven van de volwassenen was wel het laatste waaraan ik behoefte had. De almacht van je jeugd verlaten, een rol gaan spelen, rad in het raderwerk te worden, ik wilde dat niet. Maar ik had te weinig benul om aan het cliché van studeren te ontkomen.

Ik koos klassieke talen. Door de duizenden uren les was je er toch een beetje mee vertrouwd geraakt, al las je nog geen bladzijde per uur, en ze waren dood, dus het gevaar leek gering dat ze je midden in de maatschappij zouden voeren, op zijn hoogst in het leraarschap, aan de zijlijn. In elk geval boden ze uitstel, zeven jaar in die tijd.

Van een universitaire voorlichtingsmiddag kwam ik gebroken terug. Gelukkig wachtte nog een lange zomer voordat ik weer naar die gebouwen moest. Toen de diploma's werden uitgereikt, was ik al op weg naar Griekenland.

Vanaf het moment dat ik in Macedonië cicaden hoorde, was het Griekse land mij meer vertrouwd dan Griekse boeken, al was het onderscheid moeilijk te maken. Literatuur en landschap vielen samen. Was Griekenland een illustratie bij zijn boeken

of voegden de boeken iets toe aan het land? Vanuit het Parthenon, met m'n rug precies in de cannelure van een zuil, keek ik uit over zee, waar Xenofon was uitgevaren op weg naar Koerdistan, voor twee lang vervlogen jaren waarvan ik veel details, zoveel sensatie kende, dat het was of ze tot mijn eigen herinnering behoorden.

Wanneer ik later op het Palamedesfort bij Nafplion vol opwinding wees naar de blauwe baai waar Agamemnon was geland uit Troje en hoe hij door de groene vlakte naar Mycene reed, waar rechts aan het eind bij de bergen Klytaimestra op hem wachtte, keek zelfs de enthousiaste leerling mij meewarig aan. Waarom, begrijp ik niet. Dachten ze soms dat iemand uit een boek niet echt was, niet bewoog? Of vonden ze het heel normaal dat het verleden van zwart wit daar overging in kleur, en dat de tijd verstrijkt?

In Griekenland liep je rond met een bewustzijn van dertig eeuwen, in boeken die schitterden en geurden. Als je de loop van de Acheloös kunt volgen, de vader van alle rivieren, waarom dan nog rondmodderen bij de Rijn? Nergens bij te horen, op bezoek te gaan als een makkelijk levende god, bij steeds nieuwe tijdgenoten, rond de baaien waar Jason vertrok, waar de jonge Patroklos speelde, waar Paulus is geland, in kruisvaardersburchten en Byzantijnse paleizen. Maar altijd in boerenland, nooit waar de omgeving al te zeer aan één bepaalde tijd doet denken, dus in een industriestad evenmin als in ruïnevelden. In de klassieke oudheid stel ik geen belang. Het gaat om wat hetzelfde blijft: bergen, vlakten en zee, rivieren en paden en het doen en laten van mensen, los van de instrumenten van de dag.

Bij Byron houdt het voor mij op. In 's hemelsnaam geen Hellenofilie. Mijn romantiek ontkent zichzelf en weigert onder ogen te zien dat zij een produkt is van diezelfde industrialisatie die met haar vrijheid, gelijkheid, projectontwikkeling de aarde tot een binnenruimte maakt waarvan de steeds veranderende wanden je met hun valse schijn van 'maakbaarheid' het zicht benemen.

Maar de luxe van herinnering moest ik verdienen. Na die eerste Griekse zomer zat ik dus aan een bureau in Nederland. Pauzes in de verplichte lectuur vulde ik, omdat ik daar toch eenmaal zat, met de zelfopgelegde plicht de wereldliteratuur door te werken, om te zien of er soms nog iets bij was. Ergens in die herfst had ik een prachtige week, met van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat Vergillus' *Georgica*: de traag groeiende olijf als tentamen.

Maar de prettigste verrassing was Kallikles, een Dostojevskiaanse figuur uit Plato's *Gorgias*. Studeren, zei hij, voor zover niet op een maatschappelijke carrière gericht, is een puberale activiteit, een vlucht voor het volwassen bestaan. Wie van nadenken zijn hoofddoel maakt, verstopt zich en staat zijn verdere leven met drie of vier andere pubers in een hoekje te fluisteren, ver van het openbare leven waar mannen zich onderscheiden. Zo iemand weet niet wat mensen verlangen en waarvan ze genieten. Hij heeft geen benul van het gewone leven en zal nooit iets behoorlijks bereiken. Een echte man denkt alleen aan zichzelf. Hij maakt zijn verlangens extreem, stelt al zijn energie en intelligentie in hun dienst en zorgt ze allemaal te bevredigen zonder met anderen rekening te houden. Wie tegen zulke ongeremde consumptie bezwaar maakt, is een laffe huichelaar die achter morele

verontwaardiging zijn eigen onmacht verbergt. Luxe, bandeloosheid, vrijheid, dat is geluk, en de rest, al die mooie frasen, is waardeloze onzin.

Wanneer ik door Duitsland naar Griekenland lifte, vroegen mijn tijdelijke gastheren soms ook, in voorzichtiger bewoordingen, of ik niet vluchtte. Ik ontkennde dat niet, maar zocht wel argumenten. In Plato's *Gorgias* stonden ze niet. Dat Kallikles uiteindelijk tot zwijgen werd gebracht, was niet door argumenten, maar door discussietrucs, gesprekspartner Sokrates aan de hand gedaan door de schrijver. Diens boek ging over twee tegengestelde manieren om woorden te gebruiken, de ene vooruit en naar buiten gericht, om iets gedaan te krijgen: de manier van de gewieksten, de andere achteruit en naar binnen: de manier van wie in verwarring is en zich over zijn verleden buigt en over de woorden zelf, alsof zijn eigen denken een waarheid bevat en zin kan geven.

De theorieën waarmee Plato probeert te bewijzen dat die ongeremd consumerende maatschappij van de volwassen mens maar een schijnwereld is en dat juist de vlucht naar het echte leven leidt – dat niet het bewustzijn, maar het lichaam een ziekte is, en dat geluk is te vinden, niet in het concrete om ons heen, maar in het verleden, door herinnering en inzicht in iets abstracts – die theorieën vond ik maar mager vergeleken bij de beelden waarin hij dat mystieke verlangen vorm gaf, zoals in Aristofanes' verhaal uit *Symposium* over de oorspronkelijke drie seksen: man, vrouw en manwif, ronde mensen die ooit vanwege hun recalcitrante gedrag doormidden zijn gesneden, zodat wij nu allemaal helften zijn, op zoek naar hun ontbrekende helft, gedreven door de liefde, die een verlangen zou zijn naar onze oorspronkelijke natuur en de tijd toen we nog heel waren.

Of zoals in het verhaal van de zogenaamde 'vreemdeling' in *Politicus*, volgens wie het heelal op twee manieren kan bewegen, naar gelang het wordt bestuurd door een Grote Roerganger of aan zichzelf overgelaten. In onze tijd zou het laatste het geval zijn: de kosmos probeert zich wanhopig de lessen van zijn Maker te herinneren. Niets gaat bij die stuurloze beweging meer vanzelf en wij worden steeds ouder. Wanneer de God het roer weer in handen zou nemen, zou het heelal de andere kant op draaien en wij zouden mee teruggaan. In die ideale situatie houden we op er steeds ouder uit te zien. Grijs haren worden weer zwart, wangen glad, en het lichaam van een kind wordt dag en nacht kleiner, totdat het weer een baby is en tenslotte in de aarde verdwijnt.

Maar Plato's schitterendste beeld was Sokrates, de hooghartige buitenstaander en intellectuele held, die ook lichamelijk superieur was en zich met groot gemak kon meten met de helden uit mijn jeugd, zoals hij in *Symposium* wordt beschreven: iedereen onder tafel drinkend, een nacht lang doordenkend staande op één plaats, blootsvoets over het ijs stappend, een ironische fakir die meeslepend uitlegt dat alles wat we om ons heen zien op z'n best een illustratie is van een gedachtegang die tot volmaakt geluk leidt.

Maar wanneer ik vrienden *Symposium* aanbeval, was de reactie: 'Jullie classici beweren wel dat Grieken zo mooi schreven, maar in jullie vertalingen blijkt daarvan

niets'. Dat was waar. Veel vertalers dachten blijkbaar dat een dode taal ook dood vertaald moest worden, en wilden niet begrijpen dat hun oude taal eens nieuw was. Het uitgangspunt leek wel te zijn: hoe meer het gebruikte Nederlands gedateerd is, des te dichter wordt het origineel benaderd.

In tegenstelling tot de Latijnse literatuur, stadsliteratuur vooral, van mensen met een tweede huisje, was de klassiek Griekse literatuur er één van de open lucht, kaal, groots en ritmisch als het land, een literatuur tot iedereen gericht, niet alleen tot een klasse van kenners. Homerus werd door elk kind dat naar school ging voorgedragen, Herodotus voorgelezen bij de Olympische Spelen, tragedies werden voor een kwart van de bevolking opgevoerd. Maar hun boeken waren in Nederland een zaak geworden van een kleine, deftige bovenlaag die er een exclusieve geheimtaal in zag. Die zogenaamde verhevenheid, een plechtstatig geklets in het luchtledige, als domineestaal, die ongestraft blijft omdat men toch niet meer verwacht dan loze rite, is zelfs bij Pindarus, nog het meest een 'verheven' dichter genoemd, niet te vinden. Maar het zou me niets verbazen, als ik het begin van een van zijn beroemdste oden: *Ariston men hudoor (Het beste is water)* in het Nederlands vertaald vond als 'Poseidons element moge verkieslijk zijn'. Wanneer ik, ook de laatste jaren, 'waarlijk' lees voor 'echt' en 'schoon' voor 'mooi', en 'jongens en meisjes' 'knapen en maagden' worden, voel ik nog steeds een woede alsof een ander zich vergrijpt aan mijn jeugd.

Aan de redacteuren van de reeks waarin de *Anabasis*vertaling was verschenen, vroeg ik of ze een *Symposium* wilden. Nee, daarvan waren vertalingen genoeg, maar wat dacht ik van *Politeia*?

Dat was een heel andere onderneming, en niet alleen wat omvang betreft. In plaats van zeventig bladzijden beeld vierhonderd met in hoofdzaak theorie. De argumenten die in *Gorgias* ontbraken dacht Plato in *Politeia* te geven. Tegenover Homerus, de zogenaamde bijbel van de Grieken, die de wereld beschrijft zoals hij is, heeft Plato met *Politeia* een anti-Homerus geschapen, een echte bijbel die de wereld voorschrijft hoe hij zou moeten zijn. Zo groot is zijn pessimisme over de menselijke natuur en de rampen die de Kalliklessen veroorzaken, en zo optimistisch is hij over zijn eigen ideeën dat hij, naar zijn eigen beeld, een nieuwe mens wil maken. Als profeet is hij zo een symbool geworden van de ondergang van de klassiek-Griekse beschaving.

Gelukkig stonden in *Politeia* ook prachtige stukken, waarin Plato zijn weerzin van het menselijk bedrijf de vrije loop liet. En zelf wilde ik graag laten zien hoe hij schreef. Het vervelende was wel dat ik, in plaats van met leerlingen Homerus te lezen, met Plato's puberale behoefte aan absolute zingeving meeging op zijn theoretische weg. Zo kwam ik als een monnik op Egeïsche rotseilanden met louter theorie tussen hemel en zee terecht. Zelfs een poging om een maatschappelijk mens te worden door rechten te studeren liep er alleen maar op uit dat ik mezelf als medewerker strafrecht zag opschrijven dat ik een proefschrift voorbereidde over *Determinisme en schuld*, of iets dergelijks. Ik had me nauwelijks verder in de nesten kunnen werken.

Om in leven te blijven greep ik terug naar Plato's tijdgenoot en tegenpool Xenofon en begon 's avonds diens *Griekse oorlogen* te vertalen, een verkwikkend

concrete opsomming van schepen die in de regen van het ene Griekse eiland naar het andere varen.

De *Politeia*jaren leidden wel tot het verzoek om alsnog, voor het toneel, *Symposium* te vertalen, en daarna Euripides. Van een pessimist mét naar een pessimist zonder illusies: een stap vooruit, die mij onlangs de meest bevredigende reactie op mijn vertalingen opleverde, toen een Amsterdamse politicus met cultuur in zijn portefeuille zich na een Medea-première aan mij liet voorstellen en vroeg: ‘Meneer Koolschijn, kent u Grieks?’ Medea was hem te actueel geweest.

Actueel is natuurlijk alle grote literatuur en zeker de Griekse uit de Peloponnesische Oorlog en de jaren daarna, geschreven door Sofokles, Euripides, Thucydides en Plato in een tijd die met de onze overeenkomt. Als ik aan hun actualiteit iets bijdraag, is het niet door hun werk naar deze tijd toe te vertalen. Ik probeer alleen Nederlands te schrijven.

Een laatste Kallikles-aanvechting, met een restant Platonisch idealisme vermengd, bracht mij ertoe de leiding op me te nemen van een instituut waar je voor deze maatschappij wordt opgeleid. Maar mijn hart was bij Herodotus, in een wereld waar de witte plek nog norm is, achter de horizon iets verborgen blijft en de wind je wekenlang verhindert een eiland dat in zicht ligt te bereiken – waar het jaar wordt genoemd naar wie de 186 meter hardlopen wint, en speerwerpen behalve een onderdeel van de Spelen tegelijk training voor oorlog is – in een wereld waar je zonder omwegen de beste kon zijn.

Of verder weg nog, bij Vergilius, wiens Aeneas van een verleden naar een verder verleden op reis is, van het verbrande Troje naar zijn ‘oude moeder’, een paradijselijk Italië, waar hij met zijn schip als vanzelf een groene wereld binnenglijdt die nooit bestaan heeft en in niets lijkt op het land rond de miljoenenstad Rome, met zijn keizer die vergeefs probeerde terug te keren naar een kleinschalig leven in de natuur.

Uitgeput door de omgang met mijn medemens ontvang ik nu een prijs. Ik blijf een vertaler van boeken te zijn. Degenen die mij hebben uitgezocht, wil ik graag hartelijk danken. U hebt mij erop gewezen dat de tijd nu dringt. Was dát het dan: vertaler? Ooit was toch de bedoeling om een held te zijn? Maar waar en hoe?